

Orsós Ferenc – a katyíni tömegmészárlás főszakértője

A 81 éves Andrzej Wajda 2009-ben bemutatott *Katyń* című filmje szugesztív alkotás, az igazság feltámadása, a lengyel tömegsírok valós története. Megrázó bizonyíték, mert történelmi hűséggel tárja fel a lengyel tisztok és értelmiségiek megsemmisítésének tragédiáját, a katyíni erdő szörnyű titkát. Közel egy időben került vetítésre a televízió képernyőjén a lengyel történészek Katyńról szóló dokumentumfilmje, amely a fogolytábortól követi a lengyel tisztok és értelmiségiek sorsát a tömegsírok feltárásáig. A két filmalkotásban találkozunk Orsós Ferenc törvényszéki orvosszakértővel, aki fontos szerepet játszott az elkövetők azonosságának, a halál okának és az elkövetés idejének bizonyításában. Wajda remekműve a néző számára azt is igazolta, hogy a lengyelek történelmi tudattal élnek. A gyalázatos módon elkövetett, az egész világ előtt eléggé el nem ítélt, hosszú ideig titokban tartott sztálini vérengzés borzalmaival a nem titkolt szándékkal kívánják tisztázni, hogy az emberiség sohase feledje el. 2009-ben jelent meg Allen Paul *Katyń. A sztálini vérengzés és a lengyel feltámadás ígérete* című könyve (M-érték Kiadó). A történész szerző aprólékos elemzése tárja fel a tényleges tényállást, így Orsós Ferenc orvosszakértői munkásságát is.

Valójában ki is volt Orsós Ferenc, a törvényszéki orvosszakértő? Orsós Ferenc a törvényszéki orvostan nemzetközileg ismert és elismert szaktekintélye volt. Az utókor közéleti szereplésének és politikai nézeteinek megítélésében még napjainkban sem jutott nyugvópontra, valószínűleg ezért is ítéli meg személyét ellentmondásosan. Orsós Ferenc 1879. augusztus 22-én, Temesváron született, német származású családban. A család eredeti neve Spindl volt, amit saját kezdeményezésére magyarosított. Tanulmányait 1885-ben a temesvári reáliskolában kezdte, és 1896-ban ott végezte kiváló eredménnyel. Diák-

Orsós Ferenc

évei alatt megkülönböztetett figyelmet fordított a természettudományi tantárgyakon belül a növény- és rovartanra. A szakértői munkásságát ez az érdeklődése végigkísérte. Több pályamunkát írt, növény- és rovargyűjteményt készített, ez utóbbiakat később iskolájának adományozta. A millenniumi kiállításon lepkegyűjteményével pályadíjat nyert. Temesvár flóráját felölelő nagy herbáriuma megkapta az iskola önképzőköri nagydíját. Klúg Nándor egyetemi tanár, a budapesti Élettani Intézet igaz-

gatója – 1898–1900 között az Orvostudományi Kar dékánja – mint bíráló értékelt a színvonalát. Levelet írt az akkor VI. osztályos tanulónak, amelyben azt ajánlotta, hogy ha az orvostudományi tanulmányokat választja, akkor jelentkezzen nála intézetében. Kivételes rajz tehetséggel is meg volt áldva, amire rajztanára korán felhívta, és meghívta az iskola rajzszakkörébe. A színjátszó kör részére díszleteket tervezett és készített. Rajzaiból kiállítást szervezett 1891-ben és 1893-ban. Tanulmányai befejezése után 1896-ban a Bécsi Műegyetem vegyészeti fakultására iratkozott be. Párhuzamosan látogatta a bécsi Képzőművészeti Akadémia előadásait és a művészeti anatómia rajzgyakorlatokat. Az itt szerzett ismeretei és személyes kapcsolatai későbbi képzőművészeti ambícióinak kiteljesedésében is nagy szerepet játszottak. 1897-ben elhagyta Bécset, letette a latin érettségi vizsgát, és beiratkozott a Budapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karára. Tanulmányai III. évében belépett a Genersich Antal vezette I. sz. Kórbonctani Intézetbe, ahol nagy ügybuzgalommal foglalkozott a patológiával. IV. és V. éves hallgatóként dolgozatot készített „A tüdő összehasonlító, korróziós és szövettani szerkezete” címen. „Igazgatói dicséretben” részesült. 1903-ban orvosdoktorrá avatták. A diploma megszerzése után pályáját tanársegédként

az I. sz. Kórbonctani Intézetben kezdte meg. 1906-ban a Pécsi Megyei Kórház kórboncnok orvosa, 1909-től főorvosa. A Német Patológiai Társaság 1910-ben tagjai sorába választotta. 1909-ben és 1910-ben közreadja *A Pécsvárosi Kórház Proszektúrájának évi érdekesebb esetei* és 1913-ban *A tüdőcsúcsok szerkezete* című monográfiákat. 1913-ban visszatér Budapestre, és átveszi a Stefánia Gyermekkorház kórboncnok főorvosi állását. Meg kell jegyezni, hogy a Stefánia Gyermekkorházban működött az 1870-ben Scheut-hauer Gusztáv vezetésével alapított Kórszö-vettani Tanszék, ami később a Petrik Ottó irányítása alatt 1895-ben alakult, II. sz. Kórbonctani Intézet része lett. 1884–1887 között megbízással Babes Viktor vezette a tanszéket. 1914-ben a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karán a törvényszéki orvostan magántanára. 1914 kora őszén hívták be katonai szolgálatra. 1914. november 26-án hadosztálya nagy részével orosz fogságba esett. 1914. december 27-én magas lázzal megbetegedve a krasznojarszki tábori kórházba került. 1915 tavaszán nagy járvány ütött ki a táborban. A betegségéből még lábadozó, de a kórházat már elhagyó Orsós Ferenc kórbonctani és kórszövegtani vizsgálatokkal kórismézte, hogy a járvány kiütéses tífusz. Hatékony óvintézkedéseket javasolt a táborparancsnokságnak. Szakmai tudásának elismeréseként megbízást kapott a 350 ágyas járványkórház vezetésére. A kinevezése után röviddel ő is megkapta a betegséget, mégpedig annak súlyos formáját. Hetekig eszméletlen, illetve zavart tudatállapotban feküdt. A felépülését követően berendelték a krasznojarszki hadikórház parancsnokságára, és kinevezték a patológiai laboratórium vezetőjének. Krasznojarszkban az osztrák–magyar és német sérült hadifoglyok ezreit boncolta, köztük a nagy reményű Gyóni Gézárt is. A későbbi törvényszéki orvosi pályafutására is kihatással volt, hogy nagyszámú szúrt és lőtt sérültet boncolt, és így széles körű gyakorlatot szerzett szakértői vizsgálatukban. A bolsevik forradalom kezdetekor a tábort és a foglyokat rövid időre magukra hagyták. 1918 áprilisában többedmagával megszökött, és kalandos úton 1918. május elején hazatért. 1918 májusában meghívták Debrecenbe az alakuló Tudományegyetem Orvosi Kar Kórbonctani Tanszékének élére. Az intézet tényleges működését 1921-ben kezdte meg. 1921–1935-ig az intézet vezetője. Az egyetem első rektora, Kenézi

Gyula szabad kezet adott neki az intézet megszervezésére és a személyi állomány kiválasztására. 1919. február 7-én Orsós Ferenc felkérését kapott a törvényszéki orvostan előadásainak megtartására, majd az alakuló Törvényszéki Orvostani Tanszék vezetésére. A két tanszék esetében egyszemélyi, kettős intézetvezetés érvényesült. Krompecher Ödön halála után (1926) az Orvostudományi Kar Orsós Ferencet Budapestre hívta meg a II. sz. Kórbonctani Tanszék élére, de ő ezt elutasította. 1919–1921-ben, majd 1933–1935-ben az Orvostudományi Kar dékánja, 1923–1924-ben az egyetem rektora. Orsós Ferenc debreceni tevékenysége alatt olyan jelentős szakmai és tudományos eredményeket mondhatott magáénak, amelyeket nemzetközi szinten is elismertek. Ezekből kiemeljük: *Az akasztási, zsinogelési és egyéb sérülések nekrobiotikus vitális reakciói* (1925), *Osteomyelitis infektiosa kórbonctana és kórszövegtana*, monográfia (1926), *A placenta accreta és adherens kórbonctani és törvényszéki orvostani vonatkozásai* (1927), *Az isthmus aortae traumás sérülései* (1930), *A tüdő vérrendszerének élettani és kórtani jelentősége* (1933), *A vitális reakciók és törvényszéki orvostani jelentőségük* (1934), *A törvényszéki kihantolások célravezető végrehajtása* (1935), *A halál utáni csontmésztelenedés, szuvoasodás és pseudocallus* (1936) dolgozatokat és a *Die vitalen Reaktionen und ihre gerichtsmédisinische Bedeutung* (1935) monográfiát, amely rendkívül nagy nemzetközi visszhangot váltott ki. Ebben írja le a világirodalomban az elsők között a metachromasia jelenségét. 1928-ban az MTA levelező, 1940-ban rendes tagja. Székfoglaló előadása: „Az antropikus látás jelentősége, különösen a művészi látásban”.

1933. október 13-án Buday Kálmán betöltötte 70. életévét, az orvosi kar július 15-ei ülésén Orsós Ferencet óhajtotta meghívni az I. sz. Kórbonctani Intézet élére, azonban elhatározását július 18-ai ülésén megváltoztatta azzal az indoklással, hogy a közeli jövőben sor kerül Kenyeres Baláznak a Törvényszéki Orvostani Intézet igazgatójának nyugállományba helyezésére, és ezért 1935. július 1-jével tanszéki utódnak Orsós Ferencet kívánja felkérni. Orsós Ferenc azonban 1936. január 1-jével veheti át a tanszéket, mert az Orvostudományi Kar 1935. május 14-ei kari ülésén fél évvel meghosszabbította a hivatalában lévő rektornak, Kenyeres Baláznak nyugállományba vonulási időpontját, így lehetőséget adva neki, hogy ő vezesse a Bu-

dapesti Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem 300 éves egyetemi jubileumi ünnepségét. Az Orvostudományi Kar dékánjának, Balogh Ernőnek meghívását a budapesti Törvényszéki Orvostani Intézet élére Orsós Ferenc elfogadta.

1935-ben az Országos Szakorvos-képesítő Vizsgabizottság tagja. 1936-tól a Törvényszéki Orvostan Szakbizottság elnöke. 1939-ben a Bonni Egyetem vendégprofesszora. Tagjai sorába hívta a hallei Német Természettudományi Akadémia, a finn Duodeci Orvosegyesület, a német Patológusok Társasága, a párizsi Anatómiai Társaság, a német Törvényszéki Orvostani Társaság. 1930-ban elnyerte a Corvin-láncot. 1940-ben a Berliini Egyetem vendégprofesszora. 1944-ben megkapta az MTA Nagyjutalom-érmét. Budapesti tevékenységének jelentős tudományos dolgozatai: *Die Bedeutung der Spurenkunde in der gerichtlichen Medizin* (1937), *A biológiai anyagok törvényszéki orvostani és kriminalisztikai jelentősége* (1938), *Ergebnisse der Korrosionsmethode bei Lungenerkrankungen, insbesondere bei Tuberkulose* (1940), *A tüdő vérrendszerének élettani és kórtani jelentősége*, monográfia (1940), *A pilóták hirtelen fejfördulatára beálló rögtöni halál oka* (1941), *A lövedékeken tapadó szövetnyomok jelentősége* (1942). A Magyar Patológus Társaság alapító tagja (1932), 1939–1940-ig a választmány képviselője. Budapesti működésének kiemelkedő eseménye volt a katyáni tömegmészárlás áldozatainak azonosítása, a cselekmények elkövetési időpontjának meghatározása. Az 1943-ban alakuló, a németek által felkért katyáni Nemzetközi Szakértői Testület tagja. 1944. augusztus 6-án Németországba távozott, október 15-én visszatért, és ismét átvette a Törvényszéki Orvostani Intézet vezetését az általa megbízott adjunktustól, Tamáska Lorándtól. Irányította az egyetem hallei evakuálását. 1944. december 6-án végleg elhagyja az országot, és a Halléba kitelepített Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Karának kormánybiztosa.

1945 februárjában az Orsós Ferencet kereső NKVD különleges megbízással bíró egysége, a katyáni dokumentumok után is kutatva, a budapesti Törvényszéki Orvostani Intézet teljes történeti és szakmai iratanyagát lefoglalta, majd a Szovjetunióba szállította, azok többé nem kerültek Magyarországra vissza. Pótolhatatlan veszteség érte az egyetemet és a Törvényszéki Orvostani Intézetet.

Orsós 1945-ben amerikai „fogságba” került. A katyáni eseményeket bizonyító, nála lévő dokumentumokat valószínűleg akkor adta át a szövetséges hatóságnak. Itthon a Népbíróság háborús főbűnösnek kívánta perbe fogni, kiadatását kérte, azonban azt a szövetségesek megtagadták. 1945. július 20-án kelt az a felterjesztés, amely Orsós Ferenc MTA-tagságának megszüntetését kezdeményezte, s a testület ki is zárta tagjainak sorából. (2002-ben indokot találtak arra, hogy az MTA Hóman Bálinttal együtt ne rehabilitálja.)

1946-ban a Mainzi Egyetem Képzőművészeti Kara meghívta a művészeti anatómia tanáranak. Törvényszéki orvostannal többé már nem foglalkozott. Katyánnal kapcsolatban minden nyilatkozatot elhárított, nem kívánt beszélni róla, került a nyilvánosságot. Kivételt képezett az 1951-ben az Egyesült Államok Képviselőházi Bizottságának meghallgatása. Tanítványától, Tamáska Lorándtól származó szóbeli közlés szerint az Orosz Titkosszolgálat folyamatosan megfigyeltette haláláig, annak ellenére, hogy az amerikai hatóságok védelme alatt állt. Valószínűleg ezért sem érte semmilyen atrocitás, megsemmisítési kísérlet. 1955-ben nyugdíjba vonult. 1962. július 25-én halt meg Mainzban. Végző nyughelye a városi temető professzori parcellája.

Tudományos munkásságának mutatói 251 német, illetve magyar nyelven megjelent közlemény, 8 monográfia és 1 könyv.

A Magyar Életrajzi Lexikon (1969) II. kötetének 326. oldalán olvashatjuk: „Dr. Orsós Ferenc a II. világháború idején részt vett a katyáni tömegsírok feltárásában, mint a hitleri kormányzat által létrehozott nemzetközi orvosszakértői bizottság tagja. Többek között ez ügyben adott hamis szakértői véleményért háborús főbűnösnek nyilvánították.” *A Magyar Nagylexikon* 2002-ben megjelent XI. kötetében Orsós neve csak mint egy falu neve fordul elő. A XIX. pótkötet szerint: „Háborús bűnössé nyilvánították (1945), mivel szakértői véleményadását több esetben szélsőjobboldali politikai meggyőződése befolyásolta.” Tények bizonyítják, hogy nem politikai nézete miatt, hanem katyáni szakértői véleményéért nyilvánították háborús főbűnössé. Ma már tudjuk, hogy ez a vád teljes egészében okafogyottá vált, és hamis volt. Orsós Ferenc közéleti, politikai tevékenységével jelen írás nem foglalkozik, az további kritikus, de objektív elemzést kíván.

Katyń

Az 1939-es Molotov–Ribbentrop-paktum döntött Lengyelország felosztásáról. 1939. szeptember 1-jén a hitleri Németország megtámadta Lengyelországot. 17 nap múlva a Szovjetunió Vörös Hadserege átlépte a lengyel határt. Berlin és Moszkva gyakorlatilag megszüntette Lengyelországot. A Gestapo és az NKVD egymásra licitálva kezdte meg a lengyelek kiirtását. A sztálini és hitleri logika szerint a lengyel tisztek és értelmiségiek jelentős része nemkívánatos elemnek minősült, mert a Szovjetunió és Németország megátalkodott ellenségei. Ez gyakorlatilag megpecsételte sorsukat. Kapronczay Károly kitűnő írása – „Orsós Ferenc és Katyń tömegsírhainak azonosítása” – időrendi sorrendben követi és foglalja össze a katyíni tragédia eseményeit, és rámutat Orsós Ferenc vitathatatlan szerepére a tömegsírok áldozatainak sokrétű, törvényszéki orvostani vizsgálatában (In: *Három történetész köszöntése*. Szerk. Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 86, 2010).

A szovjetek mintegy 240 ezer lengyel tisztet, sorkatonát fogtak el és vetettek fogságba. A tiszteket külön táborokban helyezték el Kozelszkben, Osztaskovban és Sztarobielszkben. Ezekben a táborokban voltak a lengyel értelmiségnek a megsemmisítésre kijelölt tagjai is. A három tábort szinte egy időben számolták fel 1940. április 3. és május 15. között. A foglyokat Gnyezdovo állomásra szállították, majd vagonokban rabszállító kocsikra vitték, mint később kiderült, utolsó útjukra, a megsemmisítésre. A történelem egyik legborzalmasabb tömeggyilkosságának feltárási előzménye volt, hogy 1943 januárjában különösen hideg tél volt, és az éhes farkasok kapartak ki néhány sírt, majd a rőzsegyűjtő helybélieliek halottakat jelentettek a német hatóságoknak. 1943. március 29-én a Wehrmacht Egészségügyi Főnöksége kezd foglalkozni a sírok feltáráásával. A Nemzetközi Vöröske-reszthez fordultak, hogy küldjön ki egy bizottságot a helyszínre. A kérést elutasít-

tották, ezért Németország maga állított össze törvényszéki szakértőkből álló (12 fő) nemzetközi bizottságot. Wolfgang Quersdorf orvos ezredes és Georhardt Buhtz igazságügyi orvosszakértő, orvos ezredes vezetésével megkezdődtek a feltárások. A feltárt sírok igazságügyi orvosszakértői vizsgálatának irányítását Leonardo Conti birodalmi egészségügyi főnök felügyelete alá helyezték. Bevonásra került a Lengyel és a Nemzetközi Vöröske-reszt képviselője is. 1943. június 10-én a németek kiadtak egy kormányközleményt a tényekről, melyben nyilvánosságra hozták, hogy a gyilkosságokat 7,65-ös és 6,35-ös Walther típusú maroklőfegyverrel követték el. A fegyverekhez tartozó lőszerket a Szovjetunióba, Lengyelországba és a balti államokba az 1920-as években a németek exportáltak. A törvényszéki szakértői testület rendkívül alapos munkát végzett, és véleményének fontos megállapításait, többek között az Orsós Ferenc által korábban kidolgozott módszerekre is alapozta. Bizonyítást nyert, hogy az áldozatokon talált, szuronytól származó sebek négyélű eszköztől (szurony) származhattak, amilyenek a szovjet Vörös Hadseregben voltak rendszeresítve. A koponyacsonton talált be- és kimeneti sérülések egyértelművé tették, hogy a halál oka tarkólövés volt, amit az áldozatokon térdelő helyzetben hajtottak végre. Alkalmazták továbbá a szakértői eljárásban Orsós Ferenc korábbi vizsgálati megállapításait, miszerint a koponyacsont kal-

ciumtartalmának változása is felhasználható a holttest talajba kerülésének és ott-tartózkodási idejének meghatározásában. Az Orsós Ferenc által kezdeményezett, a sírok melletti és feletti fák makro- és mikroszkópos vizsgálata azt igazolta, hogy nagy részüket 3 éve ültetették el. Korábbi vizsgálatait alkalmazva bizonyította, hogy a holttestek ruházatán és légzőnyílásaiban talált virágpollenek kora tavaszi virágzásból származhattak, a környező növényflórából. Igazolta, hogy a ruházaton és a holttestekben csak azok a rovarmaradványok (ún. hullarovarok) voltak kimutat-

A katyíni erdő napjainkban

hatók, amelyek a nyári-kora őszi időszakban támadják meg a tetemet. Természetesen más kriminalisztikai és a valóságnak megfelelő előzményi adatokkal kiegészítve megállapították, hogy a kivégzéseket 1940 kora tavaszán az oroszok hajtották végre.

1943 végén Katyń ismételen szovjet kézre került, Szmolenszk térségét a szovjet hadsereg elfoglalta, és szinte azonnal, 1944. január 16. és 23. között létrehozott egy újabb bizottságot, Nyikolaj Burgyenko neurológus professzor, igazságügyi orvosszakértő vezetésével. A bizottság tagja volt többek között Alekszej Tolsztoj író, Nyikolaj kijevi és halicsi pátriárka, Kalasnyikov fegyverkonstruktor és Szurov orvos tábornok. A halottakat ismét exhumálták, és azt állapították meg, hogy a kivégzéseket 1940 szeptembere körül követte el a német Ahrens ezredes vezetésével az „Északi” hadseregcsoporthoz tartozó 537-es számú Wehrmacht-alakulat egyik ezredének zászlóalja. A szakszerűtlenül végzett vizsgálat és tudatosan hamis orvosszakértői vélemény nyilvánosságra kerülése után Orsós Ferenc 1944. február 27-én a *Magyarország* című lapban nyilatkozott: „Az 1943. április 20. és 30. között a katyíni erdőben talált tömegsírokkal foglalkozó nemzetközi bizottság közös záró jegyzőkönyvét minden külső nyomás és befolyás nélkül szövegezte meg.”

A nürnbergi perben a szovjetek Pohrovszki ügyésszel vádat emeltek az 537-es számú Wehrmacht-alakulat ellen. A Burgyenko-jelentésre hivatkozva bizonyítottak látták, hogy a katyíni vérengzést a németek hajtották végre. A törvényszék személyesen meghallgatta Burgyenkót, nagyszámú tanút és szakértőt idézett meg. Váratlan fordulat volt Ahrens német ezredes megjelenése a bíróság előtt, aki dokumentumokkal bizonyította, hogy az 537-es számú Wehrmacht-alakulat híradós zászlóalj volt, és a tömeggyilkosság szovjetek által megadott idején nem tartózkodhattak Katyń körzetében. Az alakulat szálláshelye ugyanis a „Közép”-hadseregcsoport kötelékében Przemysl volt. A Nemzetközi Bíróság végül kivette az ügyet a peranyagból. Szomorú tény, hogy a bolgár Markov,

Wajda *Katyń* című filmjének plakátja

a román Berkele és a cseh Hájek professzorok a nyilvánosság előtt – minden bizonnyal szovjet nyomásra – azt állították, hogy a jegyzőkönyvet Orsós Ferenc kérésére, illetve nyomására írták alá. A nürnbergi eljárástól függetlenül Roman Martini, lengyel ügyész részletes vizsgálatot szorgalmazott, azonban merénylet áldozata lett. A szövetséges hatalmak – elsősorban Anglia – eléggé el nem ítéhető módon elejtették az ügyet Nürnbergben, annak ellenére, hogy a valós eseményekről teljes körű ismeretanyaggal rendelkeztek.

A hidegháború időszakában, 1951. szeptember 18-án állt fel az amerikai képviselőház által létrehozott különbizottság, több tanút, így Orsós Ferencet is meghallgatták. 1952. december 29-én kelt bizottsági döntésében kimondta a sztálini diktatúra felelősségét. Jaruzelski, akkori lengyel államfő 1990. áprilisi moszkvai útja alkalmából a Szovjetunió hivatalosan is elismerte, hogy 1940-ben a KGB elődjének, az NKVD-nek különleges alakulatai követték el a tömeggyilkosságokat. Gorbacsov szovjet pártfőtitkár átadta a terhelő dokumentumok egy részét, de bocsánatot nem kért. Az átadott dokumentumok között található 1940. III. 5-i keltezéssel Lavrenyij Berija jegyzéke, mely javaslatot tett Sztálinnak a lengyel hadifoglyok és értelmiségiek egy részének megsemmisítésére. Az előterjesztés Sztálin, Vorosilov, Molotov és Mikojan aláírásával jóváhagyásra került (SZKP. KB-PB. P13/144/1940. sz. határozata). A katyíni ügyet lezáró dokumentum az Orosz Katonai Főügyészség 2004. szeptemberi vizsgálatának végkövetkeztetése, miszerint Katyń nem számít emberiség elleni bűncselekménynek, hanem csak emberélet elleni bűntettnek, ami az idő függvényében elévült.

Wajda filmje és a hozzá kapcsolódó dokumentumfilm végre a maga objektív valóságában mutatta be, hogy valójában mi is történt 1940 tavaszán Katyńban. Irigylésre méltó nemzet a lengyel, azért is, mert idejében megtették múltuk következetes és hiteles feltárását.

DR. SÓTONYI PÉTER
DR. SÓTONYI GERGELY